

- ¹ Семенов Ю. И. Возникновение и развитие социальных норм // Курсом развивающейся Молдовы. – М., 2009. – Т. 6. Культурное наследие и его социальные добродетели. – С. 75.
- ² Байбури А. К., Топорков А. Л. У истоков этикета. – Ленинград, 1990. – С. 3, 4.
- ³ Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми. – К., 1991. – С. 33, 35, 36.
- ⁴ Толковый словарь русского языка / Под ред. Д. Н. Ушакова. – М., 1935. – Т. 1. – С. 608.
- ⁵ Словник української мови / Ред. П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. – К., 1971. – Т. 2. – С. 142.
- ⁶ Полное собрание русских летописей. – 1928. – Т. 1. – Вып. 1. – С. 246.
- ⁷ Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. – С.Пб., 1893. – Т. 1. – Стлб. 569.
- ⁸ Макушев В. Сказания иностранцев о быте и нравах славян. – С.Пб., 1861. – С. 154, 161.
- ⁹ Памятники литературы Древней Руси. XII век. – М., 1980. – С. 616.
- ¹⁰ Там само.
- ¹¹ Величко Самійло. Літопис. – К., 1991. – Т. 1. – С. 70, 71.
- ¹² Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. – К., 1990. – Т. 1. – С. 234.
- ¹³ Кулиш П. А. Записки о Южной Руси. – С.Пб., 1856. – Т. 1. – С. 151.
- ¹⁴ Етимологічний словник української мови. – К., 1982. – Т. 1. А–Г. – С. 517.
- ¹⁵ Памятники литературы Древней Руси. XVII век. Книга третья. – М., 1994. – С. 67.
- ¹⁶ Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. – Стлб. 570.
- ¹⁷ Там само. – Стлб. 568.
- ¹⁸ Былины. – Ленинград, 1957. – С. 170.
- ¹⁹ Байбури А. К., Топорков А. Л. У истоков этикета. – С. 15.
- ²⁰ Рейналь Г. История двух Индий. – С.Пб., 1805–1811. – Кн. 9. – С. 5.
- ²¹ Аничков Е. Язычество и Древняя Русь. – С.Пб., 1914. – С. 159.
- ²² Байбури А. К., Топорков А. Л. У истоков этикета. – С. 111.
- ²³ Косвен М. Происхождение обмена и меры ценностей. – М.; Ленинград, 1927. – С. 36.
- ²⁴ Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми. – С. 32, 33.
- ²⁵ Словник української мови. – К., 1973. – Т. 4. – С. 775.
- ²⁶ Токарев С. А. К методике этнографического изучения материальной культуры // Советская этнография. – 1970. – № 4. – С. 7.
- ²⁷ Семенов Ю. И. Возникновение и развитие социальных норм. – С. 79.

ПРЕЗЕНТАЦІЯ ТЕМАТИКИ З НАРОДНОЇ МЕДИЦИНИ У ВІТЧИЗНЯНИХ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСАХ

Олена Боряк УДК 392.1:004.738.5

У статті на прикладі презентації народної медицини, зокрема народного акушерства, в українському сегменті Інтернет-мережі розглянуто якість представленої інформаційної продукції, а також нові можливості використання сучасних інформаційних технологій задля збереження етнологічних знань, їх популяризації та подальшого функціонування.

Ключові слова: народна медицина, народне акушерство, родильна обрядовість, Інтернет-ресурси, тяглість традиції, популяризація етнологічних знань.

Using an example of folk medicine presentation, and particularly folk obstetrics, in a Ukrainian Internet segment the author analyzes the present informational products' quality, as well as the new possibilities of the contemporary e-technologies usage in order to preserve the ethnological knowledges, their popularization and further functioning.

Keywords: folk medicine, folk obstetrics, childbirth rites, Internet resources, tradition's duration, ethnological knowledges' popularization.

Інтернет давно вже став невід'ємною частиною нашого повсякденного життя. Ми не можемо не помічати паралельного існування поряд

зі звичними для нас інформаційними масивами в традиційному книжковому форматі постійного потужного довідково-інформаційного

масиву знань у вигляді електронних ресурсів. Природа цих ресурсів особлива, оскільки вони перебувають у постійному русі — легко зникають, поглинаються іншими, тимчасово з технічних причин припиняють роботу, інколи міняють адреси тощо.

По суті, ми маємо перед собою абсолютно недосліджений історіографічний об'єкт, який функціонує і розвивається за своїми законами, активно впливає на віртуальну аудиторію користувачів Інтернету, надає оцінку результатам роботи академічної науки, встановлює офіційні й неофіційні рейтинги вчених та їхніх праць. Змістове наповнення електронного середовища дозволяє говорити про появу таких дисциплін, як, наприклад, інтернет-народознавство, з обрисами субдисциплін — інтернетні родильна обрядовість, народна медицина, магія, народні промисли, метеорологія тощо, які мають переважно прикладний характер, адже, на відміну від наукових праць, вони максимально наближені до потреб конкретного користувача. Треба визнати, що з кожним днем електронні ресурси стають дедалі потужнішим засобом, здатним суттєво впливати на формування масової свідомості та історичної культури в широкому розумінні цього слова (ідеться про усвідомлене сприйняття себе частиною єдиного етносу з власною етнічною історією, притаманними йому етнічними рисами та етнічними особливостями). Тому, як із професійного, так і з громадянського погляду, ми не можемо нехтувати ними.

Ми стаємо свідками того, як етнологія, незважаючи на свою традиційно завуальовану присутність у житті пересічного громадянина, адже для широкого загалу вона переважно сприймається як наука, зосереджена на реконструкції реліктових форм повсякденного життя, як така, що залишилася в «минушині», завдяки Інтернету виявилася затребуваною, а отже — сучасною та актуальною. Етнологічний сегмент Інтернет-мережі виявився насиченим різного роду текстами, віртуальними зображеннями найрізноманітнішого змісту, спрямування і тематики.

Для початку спробуємо розглянути ресурси лише українського сегмента Інтернет-мережі. Такий вибір пов'язаний насамперед з констатацією факту практичної неосяжності етнологічної частини російсько-, англо-, франко-, іспаномовного та інших сегментів Всесвітнього павутиння, пов'язаних з електронними публікаціями етнологічних пам'яток. Не викликає сумніву — окреслені загальні тенденції, а саме: динамізм, доступ до Інтернету в будь-який час, з будь-якого місця, легкість створення або публікації, оновлення та копіювання й зберігання, відкритість, мобільність, ненав'язливість, доступність і дешевизна поширення відомостей, розміщених у Всесвітньому павутинні, виявилися тими обставинами, що наблизили надбання етнологічної науки до користувача. Крім того, завдяки існуванню Інтернету з його високим ступенем технологічності, виникла унікальна можливість оперативно аналізувати дієвість наукового слова, його сприйняття широким загалом, встановлювати зворотний зв'язок. Такі можливості відкриває, зокрема, існування так званої групи новин (конференції) — сервісу, побудованого за принципом дошки оголошень з можливістю відповіді на опубліковані повідомлення. Кожен відвідувач, потрапивши на сервер, бачить перелік надісланих раніше повідомлень із вказівкою відправника й теми повідомлення. Тут представлені анонси подій, результати досліджень, думка з будь-якої теми, а також прохання про допомогу з будь-якого питання. Користувачі можуть надіслати свій лист або відповісти на повідомлення навіть без попередньої реєстрації, хоча й сама реєстрація є переважно формальним моментом. Тому нерідко зав'язуються жваві дискусії, у яких часом беруть участь сотні людей з різних частин світу. Відкритість Інтернету надають також блоги (англ. blog, від web log, «веб-журнал», або «щоденник подій») — сайти, що складаються з невеликих записів і мультимедіа тимчасового значення¹. Як правило, блоги дозволяють залишати відвідувачам коментарі до окремих записів, що робить їх середовищем мережевого спілкування.

Оцінювання якості ресурсу з погляду професійного використання інформації є надзвичайно складним завданням. Часто задовільна якість ресурсу, його відмінність від неякісної інформаційної продукції досягається інтуїтивним шляхом, а новачку — користувачу Інтернету, особливо в незнайомій галузі знання, — інколи взагалі буває важко дати оцінку якості веб-сайта. Кількісне накопичення, видове та жанрове розмаїття етнографічних та навколо-етнографічних мережеских проєктів, очевидно, уже досягло певної «критичної маси». Тому виникає нагальна потреба у виокремленні ресурсів, їх верифікації, тобто встановленні істинності розміщеної в Інтернеті інформації з її наступною каталогізацією. Інакше зорієнтуватися в цьому безмежному інформаційному масиві незабаром буде неможливо. Так само, як буде неможливо встановити, якій інформації можна довіряти, а до якої треба ставитися з обережністю.

Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства, схвалена лідерами Великої вісімки 22 липня 2000 року, проголосила «безперервний рух до загального доступу для всіх»². Звісно, це «все» можна охопити лише з окремих галузей знань. Етнологія тут не є винятком, а отже, задля здійснення пошуку етнологічної інформації й розуміння ефективності її впливу на формування суспільної свідомості, варто озброїтися чітким розумінням, хто і як створює відповідні ресурси у всесвітній мережі. Для аналізу таким ресурсом нами обрано галузь народної медицини та її складової — народного акушерства.

Як засвідчив спеціальний пошук базової інформації, тема «народна медицина» стосується як професійної медицини, так і етнології. Прикладом підходу до розгляду історії медицини, включаючи сегмент народних медичних знань, може слугувати сайт Українського лікарського Товариства у Львові (далі — УЛТ), на якому розміщено електронну версію розлогої статті із цієї тематики кардіохірурга, проф. Андрія Оларчика (Лікарський Вісник. — 1980. — С. 37–49); тут також подано

відомості з історії УЛТ, відомості з біографії та професійної діяльності знаних лікарів тощо³. Певним джерелом інформації щодо етапів розвитку медичних знань можуть слугувати також сайти медичних навчальних закладів⁴.

До того ж тема народної медицини займає в Інтернеті власний окремих сегмент. Свідченням цього є наявність сайтів, де ця галузь означена в самій назві⁵. Так, на сайті «Українська народна медицина» під окремими категоріями (вода та вогонь у лікувальній магії; дерева, куці та лісові ягоди в народній медицині; дикорослі лікарські трави, лікувальні засоби мінерального походження, лікувальні засоби тваринного походження; лікування овочами, зерновими та технічними культурами; магія дій, предметів і чисел; народні назви хвороб та їх діагностика; профілактика захворювань у народній медицині; рослинні ліки та їх виготовлення; слово як компонент народної медицини; фізіотерапевтичні засоби; хто такі народні лікарі?) послідовно представлено етнографічний погляд на цю проблематику⁶.

Поширеною практикою є розміщення всіляких рекомендацій, запропонованих прихильниками народних методів лікування (щоправда, невідомо, чи лікарів за фахом) у рубриках різноманітних сайтів, у тому числі загальноінформаційного профілю, рекламних послуг⁷ тощо. Повідомлення «Інформація на сайті представлена виключно для ознайомлення. Встановлювати діагноз і призначати лікування має право тільки лікар» не є обов'язковим додатком до таких матеріалів.

З усього кола питань, дотичних до народної медицини, найжвавіший інтерес викликають народні рецепти використання лікувальних трав, запропоновані в інтернет-форумах⁸. Показовим є започаткування онлайн-конференцій з відомими народними лікарями. Так, популярними є матеріали акції, спеціально влаштованої на своєму сайті Західною інформаційною корпорацією для відомого спеціаліста з народної медицини Наталії Земної (Зубицької) в лютому 2009 року, з активним відображенням лінку на інших сайтах⁹.

Завдання поглиблення знань з народної медицини беруть на себе й освітні установи, насамперед ті, які вбачають користь у вивченні народознавчої тематики. Скажімо, на сайті ліцею «Наукова зміна» (Київ) розміщено ґрунтовний матеріал під назвою «Таємниці народної медицини», щоправда, використано лінк на сайт навчальних рефератів¹⁰.

Проте аналіз інтернет-ресурсів одразу визначив характерну закономірність — мінімальну представленість інформації, поданої академічною або освітньою установами. Український сегмент наукових видань, фахової літератури, періодичних або серійних видань, які в ідеалі мають відповідати вимозі об'єктивного, виваженого підходу до представлених відомостей, попри загальну популярність цієї тематики, не стали об'єктом широкої веб-публікації. Виняток становить розміщення в електронному варіанті повнотекстової версії монографії І. Колодюк «Народна медицина у традиційній культурі українців Центрального Полісся (остання чверть ХХ — початок ХХІ ст.)»¹¹, а також праця «365 рецептів народної медицини» під авторством Н. Данинкова. Лінк на останню дублюється на багатьох інформаційних сайтах, присвячених популярній літературі¹².

Певною мірою лакуну у представленні в Інтернеті народної медицини заповнюють ресурси, створені, так би мовити, «групами за інтересами». Це численні медичні організації та установи, які беруть на себе завдання популяризації знань з народної медицини. Для прикладу, на сайті likar.info різні практичні рекомендації з народної медицини можна знайти у блогах; сайт «Холістична медицина у Львові» містить рубрику «Традиційна медицина», де розміщено розвідки професійних лікарів: «Чому бабця робила це краще», «Народна медицина бойків» тощо. Безумовно, помічними для користувачів є електронні публікації матеріалів нормативно-правової бази, зокрема «Положення про лікаря з народної і нетрадиційної медицини», «Кваліфікаційна характеристика лікаря-фахівця зі спеціальнос-

ті «Народна і нетрадиційна медицина» різних категорій» тощо¹³.

Що ж до персональних ресурсів, які би репрезентували матеріали з народної медицини, то їхнє коло загалом виявилось незначним. Для прикладу, рефлексотерапевт-натуропат Ярослав Федорів на своєму сайті розмістив сторінку про лікарські рослини¹⁴.

На наш погляд, для розуміння сприйняття сьогоденішньою громадою самої категорії «народна медицина», варто уважніше розглянути сегмент інтернет-ресурсів, який завдяки своєму тематичному спрямуванню виявився найпопулярнішим. Ідеться про народження дитини й відповідно родильну обрядовість, яка включає різноманітні аспекти народної медицини, у тому числі — народне акушерство, вагітність, преднатальний (внутрішньоутробний) період, рододопомогу породіллі, перші після пологів дії як практичного, так і символічного значення тощо. Відразу зазначимо, що всі ці питання в першому пошуку будуть висвітлені переважно в різних за обсягом та якістю подачі матеріалу навчальних рефератах. Як правило, вони відзначаються вузьким колом джерел, посилання на які «кочують» з одного тексту в інший¹⁵.

Утім, Інтернет відкриває унікальну можливість досягнення мети презентації хоча б відносно достовірної інформації, яка ще повною мірою не усвідомлена академічним загалом. Ідеться про вихід на новий рівень публікацій шляхом відкритого розміщення в Інтернеті електронних версій, для початку — періодичних видань. Адже до сьогодні більшість редакцій наукових часописів, зокрема й з народознавчої тематики, наважуються лише розмістити інформацію про свої матеріали, публікуючи зміст журналу, а також їхні ключові терміни (до того ж трьома мовами). При цьому саме джерело є закритим, хіба що залишається сподіватися, що користувач знайде час і можливість віднайти номер журналу в бібліотеці. Про дієвість такого заходу свідчить хоча б розміщення в Інтернеті, для прикладу, повнотекстової електронної версії часопису «Український історичний журнал». Уведена в такий спосіб у науковий обіг стаття з історії народного акушер-

ства, вміщена в одному з його номерів, сприяла актуалізації цієї тематики, про що свідчить частота лінків на її публікацію. Вона дала певний імпульс для обговорення зазначеного аспекту повсякденного життя не тільки етнологами, але й істориками¹⁶.

Зауважмо, що інтернет-ресурс уже тепер, незважаючи на свою надзвичайну строкатість, стає унікальним джерелом для дослідження такої теми, як зрушення свідомості жительки сучасного міста. Адже численні форуми та чати як неодмінні складові окремих сайтів найрізноманітнішої тематики, а також «живі журнали» містять унікальні авторські розповіді про пологи як найбільш значущу подію в особистому житті жінки. Тому вони стають зручними об'єктами для розуміння, зокрема таких явищ сучасного життя, як сприйняття прикмет-приписів щодо поведінки вагітної, проведення пологів вдома, присутність чоловіка під час народження дитини, маніпуляції з плацентою/пуповиною, вигодовування дитини материнським молоком, ім'янаречення, перше купання тощо. Ми поки що можемо вести мову лише про тексти, які репрезентує в Інтернеті переважно міська жителька, але, безумовно, в міру того, як «павутиння» охопить і повсякденне життя жінки-селянки, цей ресурс дасть можливість поширити подібні досліди на всі верстви сучасного жіночого населення. Однак, враховуючи порівняно добру розробленість родильної тематики з погляду її традиційного побутування, уже тепер ми маємо міцне підґрунття для поглибленого аналізу культурних уявлень наших сучасниць¹⁷.

Розглянемо таке джерело, як листування у форумах, сам жанр яких передбачає відверте, невимушене, вільне спілкування членів віртуального співтовариства (та ще й не під своїми прізвищами, а за вигаданими «ніками»). Попри поширеність думки, що сучасне суспільство схильне кваліфікувати велику частину того, що етологи відносять до «духовної спадщини», як належну до категорії «марновірства» і «забобнів», форуми дають нам інші свідчення: «Не вірите в сучасну медицину?» — запитує допису-

вачка у своїх віртуальних «товарок». — Тоді гайда в народ. Якщо маєте бабусю, запевняю вас, вона буде просто щаслива, коли ви запитаєте її думки щодо статі майбутньої онучки чи онука». А далі ми знайдемо у віртуальному спілкуванні користувачів того чи іншого профільного (і не тільки¹⁸) сайта майже вичерпний перелік відомих з етнографічної літератури прикмет, підкріплених розповідями-свідченнями з власного (або й чужого, але достовірного) досвіду народин, спробою їх осмислити, а подеколи й навіть «науково» пояснити¹⁹.

Найбільша «концентрація» етнологічних сюжетів, їх густе переплетення із сучасністю виявилися на тих сайтах, які порушують тему під загальною назвою «Домашні пологи». Тільки в українському сегменті Інтернет-мережі пошук цього гасла висвітлює близько 29 тис. позицій, і це, вочевидь, ще не межа, адже РУНЕТ дає близько 1 млн подібних посилань на відповідні сайти. При першому ознайомленні з ними відразу виникає думка, що в палких дискусіях, майже неосязних за багатоголоссям думок, щодо відмови від народження в пологовому будинку промовляє глибинна жіноча пам'ять, у якій закарбувалися «переживання» давньої традиції пологів удома, у своїй хаті, за допомогою бабиповитухи: «Усі пологи я внутрішньо залишалася така, як і завжди, не кричала, не панікувала, не концентрувалася на болю — просто спостерігала за ходом подій. Мене не різали, не шили, не стимулювали. У мене не було взагалі проблем, я не знаю, що таке післяпологова депресія, її замінили щасливі емоції»²⁰, — подібними свідченнями рясніє мережа Інтернету. Аналіз окресленого тематичного блоку свідчить, що етнологічні реалії, приховані під гаслами «натуральні або природні пологи», «партнерські пологи», «пошуки радості», «знеболювання від природи», «ім'я — ключ до долі» та багато інших, дедалі більше даються взнаки в сучасному суспільстві. У них навіть не доводиться шукати неминучих змін і трансформацій. Так, у назві сайта «Гімн пологам» підзаголовком обрано гасло: «Відродження традиції повивальної справи»²¹. Кількість відповідних сайтів, жваве обговорення

на них проблеми народження вдома взагалі та «партнерських пологів» зокрема є безумовним свідченням затребуваності теми. Провідну роль у цьому взяли на себе як громадські організації медичного й загальногуманітарного профілю, так і ентузіасти-акушери. Хоча не виключаємо, що розгортанню руху до так званої «духовної акушерки» сприяє й певний комерційний зиск.

Варто зазначити, що технологія Інтернету, яка забезпечує відкритість, доступність інформації та її вільний обіг, зробила ще до недавня неймовірно — можливість індивідуального підходу до кожної жінки, оперативне озброєння її необхідними знаннями, залишивши за нею право на свідомий вибір обставин народження дитини. У цьому аспекті показовим є сайт <http://babyzone.org.ua>, де розміщено «Рекомендації Всесвітньої організації охорони здоров'я» (ВООЗ) з родопомочі, у яких ідеться про права кожної жінки на момент пологів. У ній окремо наголошується, що кожна жінка може вибрати будь-який тип обслуговування при пологах (у клініці або вдома), якому вона віддає перевагу (лежачи, на колінах, сидячи навпочіпки тощо). Автори цього документа наполягають, що неофіційні системи обслуговування в передпологовому, пологовому й післяпологовому періодах (там, де вони вже існують) повинні функціонувати поряд з офіційною системою. Співробітництво з ними варто всіляко підтримувати в інтересах матері й дитини. Такі відносини встановлюються при відсутності переваги однієї системи над іншою і тому можуть бути найефективнішими²². Тут лише зазначимо, що в різних культурах народжували по-різному, а тому вибір пози стосується також і культурологічного дискурсу. Загалом дослідники народного акушерства називають вісім поз, які займають жінки під час пологів. Кожна з них має ряд окремих підваріантів, загальна кількість яких — тридцять вісім. Однак саме повитуха рекомендувала та допомагала жінці обрати певну позу, яка б, на її думку, полегшила пологові потуги²³.

Звертає на себе увагу сайт Благодійного фонду «Материнство», заснованого 2005 року.

Його мета, серед інших, — організація інфраструктури домашньої повивальної допомоги (підготовка вагітних і членів їхніх родин до домашніх пологів, волонтерська допомога під час домашніх пологів, післяпологовий патронаж). Нещодавно (грудень 2009 р.) на своєму сайті фонд розмістив матеріал: «Природні (домашні) пологи в запитаннях та відповідях» (автор — Анастасія Кислицька). Показово, що аргументація, здавалося б, суто медичних питань (зважаючи, за показниками, використання стимулюючих препаратів, вибір пози для породіллі, «вигнання» плода та плаценти, перерізування пуповини тощо) підкріплюється фактами з народних традицій, щоправда, авторка виявила краще знання індійської. Як відомо етнологам, в українців існували традиційні способи поводження як із плацентою (закопування її так, щоб маркувати «місце» народження), так і з пуповиною (зав'язування вузла з подальшим її засушуванням і розв'язанням перед тим, як дитина йшла до школи). Натомість авторка радить зберігати плаценту в морозильній камері, не уточнюючи, що робити з нею далі. Показово, що в цьому разі знання з українського народного акушерства виявляються незатребуваними.

До речі, нами було здійснено спробу встановити зв'язок з одним з відомих медичних сайтів likar.info, було проведено переговори з його адміністратором, зокрема, пропонувалося розмістити матеріал з народного акушерства, а також анкету-запитальник щодо проблем спадкоємності й відмінностей між традиційною та сучасною міською культурою на матеріалах уявлень і вірувань, пов'язаних з народженням дитини. Проте на останньому етапі переговорів адміністратор на запити не відповів, так і не пояснивши причин відмови від можливого співробітництва. Цей факт є, на нашу думку, показовим — часто власникові електронного ресурсу легше взяти інформацію із сумнівного за своєю якістю та достовірністю шкільного реферату, ніж надати слово фаховому спеціалісту. Це, безумовно,

обмежує науково вивіреним потенціал наявних інформаційних ресурсів.

Звісно, глобалізаційні процеси будуть дедалі більше впливати і на таку сферу знань, як народна медицина, й інтернет-ресурси ставатимуть тут чи не основним стимулом і регулятором. Окрім того, презентація в Інтернет-мережі широкого кола питань із традиційних медичних знань, безумовно, сприятиме нівелюванню регіональних рис, зокрема, і в методах народного лікування, а звідси — згасанню традиційної практики в тому чи іншому регіоні. Проте популяризація знань із традиційної

культури українців серед такої широкої аудиторії, якою вже сьогодні є інтернет-користувачі, подальше «завоювання» науковцями Інтернет-мережі, активізація електронних публікацій з етнологічної тематики та створення своєрідної електронної бібліотеки, зокрема, для розміщення «клонів» академічних паперових видань етнологічного напрямку, презентація різноманітних баз даних — усе це разом, безумовно, дасть можливість показати широкому загалові етнічно специфічні риси української традиційної культури.

¹ Куліков В. О. Пошук історичної інформації в інтернеті: Посібник для студентів історичних факультетів. — Х., 2007. — С. 7, 8.

² Див.: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mail.cgi?nreg=998_163.

³ Див.: <http://www.ult.lviv.ua/index.php?newsid=638> та інші розділи сайту.

⁴ Див.: <http://www.nmu.edu.ua/kaf1.php>.

⁵ Див.: <http://narodnaya.com.ua/> (останнє оновлення — 2008 р.); <http://narmed.in.ua/> (оновлення в квітні 2009 р.); <http://lekar.net.ua>.

⁶ Українська народна медицина. Режим доступу: http://oldmedicina.org.ua/?page_id=3, назва з екрану.

⁷ <http://lviv.olx.com.ua/iid-13310273>; <http://www.babushka.ua/receipts/list/?cat=3&sub=18>; <http://www.epochtimes.com.ua/articles/view/8/13932.html>.

⁸ Див., нап.: <http://lekar.net.ua>; agroua.net/plant/medicative; www.kosivart.com; likar.blox.ua та ін.

⁹ Див., нап.: <http://zik.com.ua/ua/chat/36>; <http://lutsk.ws/forum/narodna-meditsina-2-vid-nataliyi-zemnoyi>.

¹⁰ <http://ethnology.ucoz.ua/>; <http://www.grinchuk.lviv.ua/referat/1/1153.html>.

¹¹ Колодюк І. В. Народна медицина у традиційній культурі українців Центрального Полісся (остання чверть ХХ — початок ХХІ ст.): Монографія. — К., 2006. Режим доступу: <http://www.history.univ.kiev.ua/ethnology/publ.htm>.

¹² Даников Н. 365 лучших рецептов народной медицины. — М.: Рипол-классик, 2003. — 607 с. Режим доступу: www.knigka.org.ua, freelib.in.ua/load/154, knigi-ru.ru/category/ та ін.

¹³ Див.: http://www.holimed.lviv.ua/u_02_tradmed.html.

¹⁴ Див.: <http://fedoriv.com.ua/index.php>.

¹⁵ <http://ua.textreferat.com/referat-14825.html>.

¹⁶ Боряк О. Стан народного акушерства в ХІХ ст. // Український історичний журнал. — Режим до-

ступу: <http://www.history.org.ua/JournALL/journal/2001/2/4.pdf>. Див. також: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Idvu/2008_19/17.pdf та ін.

¹⁷ Див.: Лабашук О. Материнський меморат як тематичний різновид неказкової прози // Вісник Львівського університету. Серія філол. — 2007. — Вип. 41. — С. 289.

¹⁸ Для прикладу, на форумі сайту Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя розгорнуто дискусію студенток щодо народжування вдома. Див.: <http://forum.tstu.edu.ua/index.php?s=b6e12b07f292e67e30f2fa118487c48d&showtopic=5989&st=15&hl>.

¹⁹ Див., нап.: <http://www.greenmama.ua/nid/1447827/Ж> <http://prclub.com.ua/vsi-devyat-yardiv/u-shhoviryty-vagitnym-prykmeti-i-marnovirstva/3/Ж> <http://www.tereveni.org.ua/forum/index.php?showtopic=19031>.

²⁰ Цит. за: <http://community.livejournal.com/budedytyna/29323.html>.

²¹ Див.: <http://www.povituha.ru>.

²² Див.: <http://babyzone.org.ua/content/view/575/144>.

²³ Географія подібних дій надто широка, аби її уточнювати. Досить детальний аналіз родопомічних дій у різних народів і племен у віддалених одна від одної частинах світу наведено у спеціальному дослідженні Г. Плосса: Плосс Г. Женщина в естествоведении и народо-ведении. Антропологическое исследование. Пер. с 5-го немецкого изд-я, дополн. и перераб. М. Бартельсом / Под. ред. А. Г. Фейнберга. — С.Пб., 1900. — Т. II. — С. 161.